

Ils protocols dalla vischnaunca da Tujetsch

Resumaziun dils eveniments principals denter 1838 e 1900

Ils protocols muossan co Tujetsch ha administrau sias alps, gidau ils paupers e finanziau scolars e vias durant il 19avel tschentaner. La vischnaunca disponeva d'uauls e pastiras, mo stueva adina puspei encurir daners per sias obligaziuns. Ils interess dils vischinadis e dils singuls possessurs han menau a liungas discussiuns, a cumpromiss ed era a process. La construcziun dil stradun, l'entelgientscha cun Tschamut e gl'augment dallas incumbensas publicas han midau profundamein la veta communal.

La collecziun cumpeglia ils onns 1838 tochen 1848, 1851 tochen 1856 e 1860 tochen 1900. Ella cuntegn protocols cun differenta lunghezia e precisun. Ils onns munconts lubeschan buca ina cronica senza interrupziun. Il datums che suondan serefereschan als conclus ed als rapports protocollai. Las summas en flurins e francs vegnan mantenidas en lur valeta originala.

1838 e 1839 la vischnaunca organischescha il mintgadi

Il protocol dils 5 da zercladur 1838 noda l'approbaziun dil quen, las elecziuns e lavurs cuminas vid il Drun a Sedrun. Il umens che vevan munchentau la lavur cumina duevan vegnir clamai puspei; l'absenza senza ademplir l'obligaziun custava in flurin per um e di. Il signurs spirituals vegnan envidai tier las elecziuns communalas.

Il 10 da zercladur 1838 vegn la fiera da Sedrun fixada suenter quella d'Ursera. Ella dueva haver liug alternontamein a Sedrun ed a Rueras. Zavrar las nuorsas avon la fiera e menar la biestga destinada alla vendita sil plaz da fiera, eran parts d'ina organisaziun comunabla dil commerci. El medem protocol vegn reglau il pinar lenna e la devoziun da sogn Antoni. Il 8 d'october vegn ina cumissiun incumbensada da mirar co ins savessi endrizzar ina megliera scola.

Malsogna dalla biestga e paupradad

La stad 1839 oblighescha ina malsogna dalla biestga, la zoppina, la vischnaunca da restrenscher ils moviments dils muvels. Il 25 da zercladur duei tenor decisiun mintgin restar el liug nua ch'el sesanfla. Singulas untgidas vegnan concedidas per evitar la malsogna. Las controllas, ils attestats da sanadad e las ordinaziuns per cargar ad alp determineschan era las radunonzas successivas. La vendita da biestga dependa directamein dalla sanadad dils animals.

La repartiziun dalla lenna caschuna dispetas: duess ins reparter tenor baghetgs, tenor fiugs ni vender ella per las scolars? Il zercladur 1840 vegn acceptau in cumpromiss cun ina sort mintga quater fiugs ed in pagament da dus flurins per sort. «Fiug» designescha cheu l'unitad d'in tenercasa che posseda dretgs ed obligaziuns communalas.

Il 8 da december 1839 vegn scumandau als paupers da betlegiar ord vischnaunca. Il fevrer 1840 vegn lubiu da dumandar agid per las casas ina gada ad jamna, il venderdis e la sonda. Segnerfarrer, geraus ed ugaus repartien la spenda tenor basegns. Agid material e controlla sociala ein strentgamein colligiai.

1841 tochen 1846

Pastiras e protecziun dils uauls

Ils onns cuarenta vegn la gudida dils beins communal reglada adina pli detagliadamein. La vischnaunca fixescha cons tiers in fiug astga cumprar, con ditg quels astgan pascular e tgei arvè ch'els han da pagar. Igl arvè ei la taxa per il dretg da pasculaziun tenor las cundiziuns communalas. Las ordinaziuns duevan impedir che singuls engravieschien las pastiras cun dapli biestga che lur dretgs lubevan. La libertad da commerci steva aschia en tensiun cun la capaciad limitada dallas pastiras.

La lenna era necessaria per scaldar, baghegiar e mantener punts e seivs. Ils 23 d'avrel 1843 vegn scumandau da pinar pegns giud pei per barschar. Ins dueva duvrrar ragada, plantas sederschidas e material ord la schubergiada dils uauls. Era igl onn 1844 vegn restrenschiu il pinar pegns per fiug. Las schetgas, pia ils tocs uaul suttamess ad ina protecziun speciala, ein repetidamein object da conclus. La vischnaunca empruava da cuvierer il basegns immediat senza consumar tutta la reserva.

Ina nova organisaziun dil pauperesser

Il mars 1844 vegn puspei discussiunau il betlegiar. La vischnaunca vul scumandar quel naven da calonda matg e preparar in auter susteniment. Ina cumissiun cun representants dils vischinadis duein ir casa per casa e nudar tgei mintga tenercasa ei prompta da dar. Ils responsabels duevan lu examinar sche las contribuziuns tonschan per mantener ils paupers.

Il matg vegnan confirmadas ulteriuras restricziuns: buca betlegiar las perdanonzas e buca ir a cattar biemaun per Daniev. Ils paupers astgan denton seprofitar da certas pusseivladads da recaltgar fein. Gia igl onn 1843 era il dretg da spelar fein staus reservaus a persunas renconuschidas sco paupras. Quellas mesiras muossan ina politica che vul garantir il necessari, mo era determinar tgi che mereta agid e co quel duei vegnir daus.

La solidaritad survarga ils cunfins dalla val. Il mars 1845 vegnan contribuziuns previdas per Felsberg, Igis e Fürstenau. Per rimnar daners vegn proponiu da dar ora lenna encunter pagament. Ils beins communal surveschan aschia era sco mied da finanziaziun d'agid ordeifer Tujetsch.

Sprezzas e vias sco investiziuns communalas

Il schaner 1844 vegn examinada la cumpra da sprezzas. Ils 18 da zercladur concluda la vischnaunca da far far treis sprezzas grondas tenor in accord da 750 flurins e da prender era las duas pintgas menziunadas el protocol. La finanziaziun occupa schia aunc las radunonzas digl onn successiv: il mars 1845 vegn fixau in pagament da 30 crizzers per fiug. Plinavon vegn proponiu da lubir biestga supplementara silla jarva per rimnar daners per las sprezzas.

Il settember 1846 vegn la via da Pardatsch tractada sco lavur cumina. La vischnaunca decida da cuntinuar ella entochen ora en vischnaunca; lavur che resta dalla roda duei vegnir impundida vid la via sut Sogn Antoni. La repartiziun dalla lavur per fiug permetta da realisar ovras malgrad ils daners limitai.

1847 tochen 1852

Graun per la glieud en basegns

Ils 2 da matg 1847 decida la vischnaunca da far in imprest da 600 flurins per cumprar graun per glieud paupra. Il graun dueva vegnir daus ora senza gudogn. Igl agid era denton ligiaus a cundiziuns: ils interessai stuevan saver pagar ni metter ina segironza; tgi che pagava pli tard stueva era purtar il tscheins dil capital duvraus. Quei era pia ina cumpra organisada dalla vischnaunca cun credit, e buc ina repartiziun generala gratuita.

Il conclus muossa con grev ch'igl era da gidar famiglias senza facultad. La vischnaunca leva procurar vivonda e vegnir encunter al basegns, mo era evitar ch'il quen communal resti senza cuvrida. Las repetidas concessiuns d'arvè per ina vacca, fatgas «per l'amur da Diu», completeschan quei agid. Per ina famiglia che dependeva dil latg saveva il dretg da pascular ina vacca esser decisivs.

Il svilup dallas scolas

Ils 30 da matg 1847 vegn approbau il pareri per augmentar las scolas. La lenna sederschida dueva vegnir duvrada per casas da scola e baghetgs da pervenda. In cussegl da scola cun segnerfarrer sco president retscheiva l'incumbensa da far realisar las lavurs. Ils commembers duevan prestar lur survetsch senza pagaglia. Il fenadur vegn confirmau che la lenna necessaria per las casas da scola hagi precedenza avon l'ulteriura repartiziun.

Ils 2 d'avrel 1848 vegn cumprau la casa da statalter Valentin Caveng per 255 flurins per diever da scola. La mesadad dil prezi paga la vischnaunca, l'autra mesadad la cassa da scola. Il pagament vegn repartius sin dus terminis. L'investiziun documentescha co l'instrucziun retscheiva locals e daners pli stabils, era sche las finanzas restan stretgas.

La scola ei vinavon colligiada cun la baselgia. La piazza da caplon, il survetsch d'organist e l'instrucziun vegnan savens tractai ensemen. La vischnaunca emprova da procurar persunas che sappien surprendre pliras incumbensas e da coordinar las entradas dallas pervendas cun las expensas per l'instrucziun.

Posta e purschidas da basa

Ils 6 da settember 1847 vegn proponiu da tarmetter silmeins duas ni treis femnas ad emprender il mistregn da spindrera. La vischnaunca porscha 20 flurins per candidata, cun l'obligaziun da star e survir en Tujetsch silmeins nov ni diesch onns. Il conclus exprima il basegns d'in agid qualifichau tier naschientschas, senza documentar sez che tut las candidatas seigien effectivamein partidas.

L'avrel 1848 survegnan ils geraus l'incumbensa da marcadar cun in pot ch'el mondi silmeins ina gada ad jamna a Mustér per las brevs. Per mintga brev anen ni anora vegn fixada ina taxa. La communicaziun regulara daventa ina fatschenta communal.

Igl uost 1851 vegnan las punts repartidas denter gruppas da vischinadis per diesch onns. La construcziun ed il mantener vegnan distinguidas, ed en cass da donns extraordinaris resta la pusseivladad da dumandar agid communal. Il mars 1852 vegn era repartiu il tener aviert las vias d'unviern. Quella organisaziun dat a mintga part dalla val obligaziuns definidas.

1853 tochen 1856

Sustegn per Selva e novas scolas

Il 29 da matg 1853 vegn constituius in comite per las collectas en favur dils vischins da Selva. El duei collaborar cul comite a Cuera, retscheiver e reparter ils daners e menar ina contabilitad exacta. Segnerfarrer, Lucas Cavegn e Giachen Martin Berther vegnan incumbensai cun quella lavur. Il protocol metta la peisa sin ina gestiun verificabla dils agids retscharts.

Il settember 1853 vegn constatau che la bilanza dalla scola ei per gronda part ulivada e che las casas da scola baghegiadas ein in acquist. Pladir scolasts ei denton difficil. Las pretensiuns da salari vegnan giudicadas per part memia aultas. A Sedrun vegn priu si scolast Soliva per il cuors d'unviern cun l'obligaziun da sunar orgla sur onn; a Rueras vegn eligiu Michel Simonet. Era Dadens gl'Uaul e da Maun Sut duei vegnir susteniu l'instrucziun a proporziun cun personas adattadas.

Il 7 da matg 1854 refusescha la vischnaunca da surdar al cussegl da scola ina plenipotenza illimitada. Ses conclus ston vegnir sancziunai dalla radunonza. L'educaziun crescha sco incumbensa specialisada, mo la vischnaunca vul mantener la decisiun davart personas e daners.

Agid social e survetsch da spindrera

Il mars 1853 vegn concludiu da dar ora pastiras als paupers per cultivar. Quellas restan proprietad communal; concediu vegn il diever. Igl agid dueva aschia empermetter da producir sez ina part dalla vivonda. La realisaziun caschuna discussiuns e vegn refretga, quei che muossa la difficultad da convertir in'intenziun sociala en dretgs concrets sin terren.

Il 16 da settember 1855 vegn decidiu da formar in fondo ord il capital recaltgaus entras pastiras vendidas. Il tscheins duei vegnir duvraus per ils paupers sch'il basegns ei gronds; sch'el ei buca necessaris, duei el vegnir capitalisau. Il fondo sto restar separaus dils auters quens. La vischnaunca tscherca cheutras ina basa pli cuzzonta che collectas improvisadas.

Il schaner 1854 vegn reglau il survetsch dalla spindrera Giacomet. Ella survegn ina paga annuala ed il dretg da lenna, mo sto restar disponibla en Tujetsch. En cass da basegns astga ella buca s'absentar senza lubientscha d'in genau ni dil segnerfarrer. La vischnaunca emprova da garantir ch'ina persuna preparada seigi effectivamein contonschibla.

Cadaster e novas obligaziuns finanzialas

La taglia cantunala sforza Tujetsch da ponderar novas entradas. Il december 1853 vegn previu da duvrar il dabien communal e sch'ei fa basegns, da far emprests; in emprest dalla scola dueva vegnir registraus sco deivet dalla vischnaunca. Ins discutescha era ina taglia sin ils gudiments communal.

Suenter refierer la caussa igl onn 1854, vegn il november 1855 concludiu da prender si in cadaster dalla facultad. Ils proprietaris ston dar en lur rauba cunscienziusamein; las schazegiadas dil funs vegnan regladas. La radunonza dil december destina ils responsabels per mintga vischinadi e fixescha il termin sil fevrer 1856. Las finanzas communalas survegnan ina basa pli sistematica.

1860 tochen 1864

Il stradun mida las finanzas dalla val

Ils 8 da december 1860 refusescha Tujetsch cun 96 vuschs il pugn che colligia vias da communicaziun e viafier. La raschun principala ei il quitau per sulom, material e manteniment che la vischnaunca vess da furnir. La topografia cun biaras punts ed il pass fa temer expensas extraordinarias. La radunonza declara ch'ella vegli buca sorprendier quellas obligaziuns sin sias costas. Era il matg 1861 vegn ina proposiziun davart la reit da vias e viafier refusada.

Malgrad quella opposiziun documenteschan ils protocols dils onns 1862 e 1863 las consequenzas concretas dalla via nova. Ina cumissiun sto mesirar il terren duvraus e valetar ils donns ed ils avantatgs per mintga proprietari. Ins sto procurar access als baghetgs, reparar ils praus e fixar seivs e mirs. Il stradun ei ina nova infrastruttura, mo el mida era ils viadis tradiziunals dils purs e pretenda entelgientschas cun biars particulars.

Taglias ed emprests per pagar la construcziun

Ils 26 d'october 1862 vegn acceptau in pareri per entscheiver a pagar ils deivets dil stradun. Ils burgheis, presents ni absents, pagan tenor lur facultad netta: 70 raps per 1000 francs. Vitier vegnan 50 raps per fiug e 20 raps per persuna. Ils protocols muossan che la grevezia vegn repartida sin facultad, tenercasa e habitonts, pia sin pliras basas il medem temps.

Il mars 1864 vegn fixada ina nova contribuziun per in onn: quater francs per melli francs facultad, tschun francs per fiug e taxas sin las differentas specias da biestga. Era persunas cun facultad sut melli francs duevan vegnir cumpigliadas, sche lur facultad contonscheva silmeins tschien francs. La registraziun exacta dils pagaments dueva lubir da far contribuir a proporziun era persunas che vegnessen pli tard en vischnaunca.

La vischnaunca decida da vender pézs pastiras e gudiments da fein per reducir il deivet. Il zercladur 1864 survegn ina cumissiun la cumpetenzza da vender terren communal, mo buca per in prezi memia bass. In'otra cumissiun duei vender lenna sper las auas. Ils conclus muossan la dimensiun dalla grevezia: per pagar la via nova sto ins duvra entradas annualas ed ina part dalla substantza communal.

Ils vischinadis e lur access

Il matg 1863 vegn concludiu da rugalar la via da Gonda. Il matg 1864 vegn petiziunau per access da Selva e Bugnei al stradun. L'october 1864 accepta la vischnaunca da pagar l'expropriaziun per la via da Selva e da prestar lavur cumina; ils da Selva duevan contribuir dapli dis.

La nova via pretendia era ina nova organisaziun dalla posta. Il december 1863 rapporta il president ch'el hagi petiziunau per ina posta entochen Sedrun. El medem temps restan las fatschentas agricolas centralas: las epidemias dalla biestga impedeschan il diever normal dallas alps, e las differenzas cun Tschamut vegnan purtadas avon las instanzas da dretg. La modernisaziun dil traffic succeda entamiez las grevezas d'ina economia purila.

1865 e 1866

La cunvegna cun Tschamut

La dispeta denter Tschamut e la vischnaunca per alps e pastiras ei in dils eveniments centrals da quels onns. Gia igl onn 1863 vegn menziunada ina citaziun avon igl appellaz per la questun dil Mun Traviars. Las emprovas da s'entelgir cuntinueschan ils onns suandonts. La finamira ei da reglar il possess dall'alp ed ina survesta dils vischins da Tschamut cun ils beins e las grevezias dalla vischnaunca.

Ina declaronza dils vischins da Tschamut dils 10 da settember 1865, copiada pli tard el protocol, porscha da surdar l'alp alla vischnaunca. Ella pretendia 450 francs per fiug, ina pastira da casa sufficiente e la surpigliada dils deivets che schaia sin l'alp. Persuenter ein ils vischins prompts da parter il bien ed il schliet cun la vischnaunca. La proposta vegn presentada explicitamein sco via tier la pasch.

Ils 15 d'october 1865 acceptan omisduas parts la cunvegna revedida. L'indemnisaziun vegn fixada a 400 francs per fiug entir e 200 francs per miez fiug, suenter ina reducziun da 50 francs per fiug entir enviers l'emprema pretensiun. Il deivet da Tschamut che la vischnaunca surpren astga buca survargar 12'454,38 francs, cun las ulteriuras remarclas davart spensas e segiradas menziunadas el protocol. Ei setracta d'ina regulaziun economica e giuridica concreta.

Ils dretgs vegnan precisai

Il mars 1866 vegn la cunvegna puspei tractada. Ils vischins da Tschamut vulan che lur indemnisaziun resti garantida sco atgna proprietad. La vischnaunca argumentescha che l'emprema brev hagi buca pretendiu ina tala clausla e ch'ei detti negina raschun da prender naven ils daners. Quei detagl muossa che gl'accord politic basignava aunc ina formulaziun giuridica acceptabla per omisduas parts.

Ils cunfins dalla pastira da casa e dall'alp vegnan descrets detagliadamein. Ils dretgs da cauras, nuorsas e transit vegnan distingui. La vischnaunca resalva certas tgaumas e loghens da fein a pastg. Quellas precisaziuns eran necessarias per evitar che gl'accord damenti la fontauna da novas dispetas durant la stad.

Ils 11 da mars 1866 vegn decidiu da schar vi l'Alp Tschamut per tschun onns. Il tscheins annual dueva silmeins cuvierer ils 640 francs tscheins dil deivet che grevegiava quella. Il matg vegn approbau igl accord da locaziun. La vischnaunca emprova aschia da far render gl'acquist e da limitar la grevezia finanziaria.

La via nova resta ina grevezia

Parallelmein cuntinuescha la liquidaziun dils deivets dil stradun. Il zercladur 1865 vegn previu da prender si 10'000 francs dalla cassa da respargn cantunala e da pagar cun quels ils particulars che han dabien. Classenas, petgas da crap ed access ston vegnir terminai e pagai.

Il schaner 1865 vegn petiziunau per ina posta quotidiana entochen Rueras e per il tener aviert il stradun d'unviern sin quen dil cantun. La vischnaunca che aveva temiu ils cuosts dil stradun vul ussa era garantir il nez da quella investiziun durant igl entir onn.

1867 tochen 1870

Donns caschunai da neiv ed aua

Il fevrer ed avrel 1867 vegnan damondas tractadas per baghetgs destrui da lavinas ni smaccai dalla massa da neiv. La vischnaunca lubescha als geraus da dar lenna suenter haver fatg urentar il donn. Era suloms novs vegnan concedi per baghegiar en in liug pli segir. Igl agid communal consista savens en material ed en dretgs da diever, pli pauc en pagaments da daners.

Ils 11 d'october 1868 vegnan elegi dus schazegiaders per registrar ils donns caschunai dall'aua e da bovas duront la malaura. Quella registraziun ei impurtonta per la damonda d'agid e per distinguer las grevezias dils particulars da quellas dalla vischnaunca. Il protocol dat perdetga dalla catastrofa senza furnir cheu ina bilanza cumpleina dils donns.

La prevenziun ei pli difficila da realisar che gl'agid suenter il discletg. Igl october 1869 vegn ina purschida dil cantun da 300 francs refusada per lavurs encunter la lavina dalla Val Schmiers. Ina radunonza successiva lubescha da sclarir las pretensiuns dils possessurs da prau. Il fenadur 1870 refusescha la vischnaunca era ina purschida da 500 francs. Ella exprima gronda malfidanza envers las cundiziuns. Ils conclus muossan il conflict denter protecziun, dretgs da proprietad e tema da novas expensas.

Uauls e susteniment dils paupers

Il zercladur 1869 vegnan certas zonas da lenna reservadas als paupers. Els astgan recaltgar caglias e romas sut la survigilanza dil bostger. Las pastiras da segar destinadas ad els duevan vegnir registradas el cudisch dils paupers. Sch'ina surfatscha restava nunsegada treis onns, saveva la vischnaunca disponer dil diever. Igl agid vegn aschia colligiaus cun in'utilisaziun efectiva e controllada.

Las autoritads forestalas vegnan pli presentas. Gia igl onn 1861 aveva la vischnaunca petiziunau per dismetter bostgers e cumissiun forestala. Ils conclus suandonts documenteschan denton adina dapli contact cun ils responsabels cantunals. L'offerta da 6000 plontas e sem igl onn 1868 vegn suttamessa ad ina cumissiun. Igl ei aunc buc ina acceptaziun generala da tut las mesiras forestalas, mobein in process da tractativas.

Communicaziun e dretgs politics

Il matg 1867 refusescha la vischnaunca da dar lattas per il telegraf. La decisiun documentescha la resalva envers ina nova infrastruttura che pretenda material communal. La posta e la via vegnan denton consideradas sco indispensablas: il mars 1869 constatescha il president che las breigias per far arver la via da neiv dil cantun seigien restadas senza success. La vischnaunca sto procurar senza per l'avertura necessaria.

La tenuta politica ei selectiva. Il november 1869 vegn la revisiun dalla costituziun revedida sustenida. Ils 22 da matg 1870 acceptan 114 votants il project per ina banca cantunala, senza opposiziun. La defensiun dall'autonomia communal va aschia ensemen cun il sustegn da certs instruments publics novs.

1871 tochen 1873

Ina nova repartiziun dallas alps

Las discussiuns dils onns 1871 tochen 1873 pertuccan la basa economica dalla val. Il diember da tiers, la capacita dallas alps e las pastiras da casa ston vegnir accordadas. Gl'avrel 1871 vegn constatau ch'ei dat 194 stiarls, ferton che Maighels ei stagiaus per 210 tgaus. Quei lubescha da schar vi il Tgom a marcadonts e purs dalla vischnaunca. Ils tiers supplementars ston vegnir reparti la primavera per buca surcargar singuls mises.

Ina cumissiun da 25 commembers duei reglar las alps e las pastiras da casa. Il matg 1871 vegnan ils cunfins dils vischinadis descrets detagliadamein, da Tschamut tochen Cavorgia. Ei setracta da garantir pastg per ils tiers teni a casa e da definir nua ch'ils differents muvels astgan pascular. Las untgidas, pia las pastiras da reserva en cass da neiv ni d'auter basegns, han ina muntada speciala.

Il mars 1873 vegn formulau in uorden che colligia la lavur cumina cun il diember da tiers. Ina cumissiun survegn la cumpetenza da procurar per lavurs e baghetgs d'alp. Tier l'ulivada po in vischin eleger l'alp, mo sto acceptar da midar per in onn sche la sort ei necessaria per equilibrar il diember. Quei duei impedir ch'ils medems vischins portien adina il disavantatg dalla midada.

Malsognas ed agid medicinal

Las malsognas dalla biestga interrompan repetidamein igl uorden normal. Il zercladur 1871 vegn il mises da Mulinatsch serraus e tschenta in guardia. Il december 1872 caschuna in nova malsogna mesiras da separaziun: la punt da Sedrun vegn serrada per duas jamnas per evitar il passadi dallas differentas specias da tiers. La vischnaunca emprova da proteger las parts aunc saunas dalla val cun controllar il traffic.

La spindrera ei in'otra preoccupaziun. Il mars 1871 vegn prida si la spindrera Monn sper la persuna che surveva gia. Il mars 1873 vegn denton rapportau che Tujetsch seigi senza spindrera. Ils geraus duevan encurir immediat ina candidata e presentar in accord.

Ils 5 da matg 1873 vegn mess avon igl accord cun la spindrera Monn-Decurtins, da quei temps a Medel. La taxa ordinaria per ina pigliola ei tschun francs; la mumma duei vegnir surveglada otg dis. Ulteriuras prestaziuns e viadis vegnan reglai separadamein. Il protocol renda veseivel in survetsch professional cun obligaziuns e tariffas precisas.

Emigraziun e solidaritad

Il matg 1872 conceda la vischnaunca al giuven Soliva 100 francs per emigrar en l'America, pagabels aschigleiti ch'el seigi vi sur mar. La damonda muntava a 200 francs. Pli tard, cura ch'ei vegn dumandau agid per emprender il mistregn da calger, vegn quel refusaus. Ils protocols distinguan pia denter differentas fuormas da susteniment ed acceptan buca mintga damonda.

Il fevrer 1871 vegn era concludiu da contribuir per perschuniers Svizzers a Paris ed a perschniers franzos. La repartiziun vegn surschada al comite. La solidaritad communal ei limitada dallas finanzas, mo s'extenda era sin persunas pertuccadas d'eveniments lunsch naven dalla val.

1874 tochen 1877

La nova organisaziun politica

Il 19 d'avrel 1874 refuseschan ils votants da Tujetsch la revisiun federala. Il protocol registrescha ina ferma opposiziun, cun 214 vuschs encunter e neginas persuerter. Per la historia locala ei oravontut impurtanta la tenuta negativa enviers quella revisiun.

La nova organisaziun ha tuttina consequenzas praticas. Il fevrer 1875 vegn declarau sin vischnaunca che persunas domiciliadas senza il dretg da burgheis local, hagian era il dretg da votar e d'esser elegidas en uffecis politics. La suprastanza vedra vegn confermada. Il matg 1875 vegnan las propostas davart la letg civila ed ils dretgs economics dils domiciliai refusadas. Ils protocols muossan aschia ina differenza denter igl acceptar las obligaziuns legalas viventas e sustener politicamein ulteriuras midadas.

Novas sprezzas e prevenziun da fiugs

Il 1873 e 1874 vegn igl uorden da fiug precisau. Il vischinadis ston procurar scalas, lattas ed umens per il survetsch; la vischnaunca furnescha parts dil material. Il matg 1874 vegn decidiu da cumprar duas sprezzas novas. Cun ils conducts e las parts supplementaras munta la cumpra a 4000 francs.

Il zercladur 1875 vegn reglau nua plazzar las sprezzas: ina gronda a Sedrun ed ina a Rueras, els tschalers dallas casas da scola; las duas autras duevan vegnir repartidas da Maun Sut e Dadens gl'Uaul. Ils apparats ston esser accessibels en differentas parts dalla val.

La vischnaunca scamonda igl avrel 1874 il diever da neolin sco ieli da barschar. Ins constatescha era il basegns da controllar tgamins e baghetgs. La discussiun davart tetgs dirs vegn pli impurtanta: la lescha pretendia material pli segir, ferton che la populaziun fa valer ils cuosts e las difficultads da procurar plattas.

Scolas e differenzas denter vischinadis

Il november 1876 vegn dumandau d'augmentar la pervenda da Rueras, essend ch'ins survegn buca pli caplon cun las entradas existentas. Ina cumissiun prepara il pareri, approbaus cun midadas il schaner 1877. Gl'agid per la baselgia resta ina fatschenta dall'entira vischnaunca, mo las pretensiuns dils vischinadis ston vegnir coordinadas.

Il student Stiafen Schmed damonda ina segironza per survegnir in stipendi e finir ses studis da scolast. Suenter haver refretg la damonda il schaner, conceda la vischnaunca la garanzia igl avrel 1877. Assistent Schmed e Bruno Soliva garanteschon enviers la vischnaunca sch'il student adempless buca ils onns da survetsch pretendi. La formaziun da scolasts vegn sustenida cun reservas finanzialas concretas.

La questiuon dall'aua a las Sorts caschuna medemamein liungas discussiuns. Ils possessurs da praus teman donns entras ina concentrasiun dall'aua. Cumissiuns, recuors e damondas da bonificaziun occupeschon ils onns 1876 e 1877. La giustia da repartiziun resta decisiva: tgi ha il nez d'ina lavur e tgi sto purtar il cuost ni il prighel?

1878 tochen 1882

La dieschma vegn capitalisada

Il schaner 1878 vegn incumbensada ina cumissiun da preparar la midada dalla dieschma e spenda en graun tier ina prestaziun en daners. La damonda ei co reparter il capital che sto vegnir pagaus e co segirar las entradas futuras dalla farria. La midada pertucca ils possessurs da funs.

Ils 14 d'avrel 1879 vegn approbaus il pareri da calcular la contribuziun tenor mesira e classificaziun dil funs. Assistent Schmed protesta, manegiond che la vischnaunca hagi negin dretg da far pagar sin quella moda. La maioritad resta denton tier il pareri e camonda als vischinadis da mesirar e classificar ils praus. La capitalisaziun d'ina obligaziun veglia producescha pia ina nova dispeta davart la repartiziun dalla grevezia.

Il november 1880 decida la vischnaunca da pagar alla farria igl entir capital da dieschma, inclusiv ils 1000 francs ch'ins aveva previu da deducir per las spesas d'incasso.

L'administraziun dil capital vegn surdada alla farria ni a siu ugau. Ina reducziun dueva vegnir encurida mo cun il consentiment liber dil segnerfarrer. Il quen per ils singuls proprietaris duei vegnir terminaus dalla cumissiun da mesira.

La scola pretenda dapli daners e plaz

Il mars 1879 vegn concludiu che scolasts e scolastas dueien vegnir pladi dils commembers dil cussegl da scola, en entelgientscha cun ils geniturs pertuccai. Quei dat dapli responsabladad al cussegl che la decisiun da 1854, cura che la radunonza aveva insistiu sin l'approbaziun dil conclus.

Il zercladur 1880 rapporta il president che la vischnaunca stoppi naven digl atun pagar ils scolasts ord sia cassa. Ina cumissiun duei encurir novas entradas. Il medem meins vegn tractau il local da scola a Sedrun: el sto vegnir engrondius. Ins discutescha d'alzar la casa vedra ni da baghegiar ina nova. La decisiun concreta vegn preparada plaunsiu, mo il basegns ei expressivamein constataus.

Posta e resistenza enviers obligaziuns cantunalas

Il schaner e matg 1879 vul la vischnaunca garantir il transport postal cun cavagl da Ruera a Mustér duront igl entir onn. Ella refusescha da secuntentar cun in pot a pei e descriva la posta sco avantatg general. La communicaziun regulara ei ussa ina purschida ch'ins vul mantener.

La lescha dils tetgs dirs resta. Igl uost 1880 vegnan castitgs adossai encunter vischins che han fatg tetgs da slondas. Tujetsch fa valer la munconza da material e cuosts pli che dubels. Il Cussegl Pign refusescha la petiziun; la vischnaunca vul furnir ina calculaziun detagliada e cuntinuar la fatschenta avon il Cussegl Grond.

Il fenadur 1882 decida Tujetsch da separticipar al process dallas vischnauncas ariguard las vias commercialas encunter il cantun pervia dil manteniment stradal. Il november vul ella prestar neginas lavurs ni bonificaziuns entochen la sentenza. Ils protocols muossan co la defensiun dall'autonomia e las finanzas communalas vegnan duvradas sin via da dretg.

1883 tochen 1888

La nova casa da scola a Sedrun

Il basegns da locals da scola sufficients meina igl onn 1883 tier conclus concrets. Il november vegn decidiu da baghegiar la nova casa da scola a Sontget. Ina cumissiun sto aunc examinar sche la habitaziun dil caplon duei vegnir integrada. Il december vegn fixau che la casa vedra resti proprietad e per diever dalla vischnaunca e che la nova duei cumpigliar quei ch'il basegns damonda.

La realisaziun ei liunga. Il matg 1884 vegn confirmau da baghegiar da lenn tenor igl emprem plan. La cumissiun da construcziun vegn midada pliras gadas. Il settember vegn priu la scola da Mustér sco model; igl october constatescha il comite che quella hagi negina cuschina ni habitaziun pil scolast. Tujetsch decida lu da tschentar las stivas ina sur l'autra e da preveder ils locals necessaris per habitar.

Il fevrer 1885 vegn danovamein confermada la construcziun da lenn. Il mars 1886 vegnan il transport dalla caltschina ed il cavar sulom surdau alla lavur cumina. Il zercladur 1888 vegn decidiu da segirar la nova casa da scola ed ils quens dalla construcziun ein aunc object d'examinaziun.

Gestiun forestala e lavur cumina

Il schaner 1883 vegn scolast Deplazes pladius per treis onns sco bostger dil revier. El survegn ina schurnada da tschun francs. Il zercladur vegnan elegi ugaus per ils curtins da cultivaziun egl Uaul Surrein, egl Uaul Camischolas e silla Scanziala.

Ils 23 d'uost 1885 accepta la vischnaunca il regulativ forestal. El medem temps vegn concludiu da reparter las lavurs cuminas tenor la gudida dils beins generals. In niev regulativ duei precisar las taxaziuns. Il fevrer 1886 vegn la survigilanza da quellas lavurs surdada sco incumbensa al tierz gerau. L'organisaziun daventa pli clara e la relaziun denter dretgs da gudida e contribuziuns da lavur pli explicita.

Paupradad e barschament a Cavorgia

L'october 1887 decida la vischnaunca da dar gratuitamein la lenna necessaria per ils baghetgs barschai a Cavorgia. Ina collecta casa per casa duei gidar ils donnegiai. Ils geraus e Giachen Antoni Monn da Surrein fuorman il comite che retscheiva e reparta ils susteniments. La disgrazia vegn aschia tractada sco incumbensa communabla.

Il november 1887 vegn elegida ina cumissiun per preparar in asil ni in tetg per ils paupers che sesanflan en miseria. Ei settracta d'in mandat da planisaziun; il protocol documentescha buca cun quei gia l'avertura d'ina casa da paupers. Il matg 1888 vegn confirmau il sustegn dalla cassa pauperila tenor ils basegns necessaris.

Era l'instrucziun supplementara resta presenta: igl october 1887 vegn concediu da far scola tudestga gratuitamein en ina dallas casas da scola a Sedrun, aschiditg sco il plaz tonscha. La medema infrastruttura survescha aschia a differentas purschidas d'instrucziun.

1889 tochen 1892

Fortificaziuns e dretgs communals

Il matg 1889 tracta Tujetsch ina damonda federala per sulom e material per fortificaziuns a Tiarms e Calmut. La vischnaunca vul dar neginas concessiuns avon che delegai seigien stai sil plaz ed hagian declarau il project e siu basegns. Ella pretenda pia sclariments concrets.

Ils 23 da zercladur vegn igl accord cun ils delegai federals acceptaus. Ils suloms vendi van en possess dalla Confederaziun. Las vias astgan vegnir duvradas dil militar e dalla vischnaunca; il terren dallas vias resta denton communal. Tujetsch resalva il dretg da restrenscher il traffic privat sche quel disturbass la pasculaziun. Gl'interess militar naziunal vegn aschia accordaus cun ils dretgs agricols locals.

Protecziun sur Selva

Il mars 1891 vegn il plan da plontaziun digl uaul sur Selva presentaus. Ina cumissiun duei examinar las cundiziuns, la protecziun encunter tiers e las damondas d'expropriaziun. Il matg vegn il plan approbaus cun l'incumbensa d'encurir ina midada che protegi meglier il vitg. La vischnaunca vul renunziar alla part miez previda e sch'ei fa basegns, spustar la plontaziun anen.

Il december 1891 vegnan las lavurs preparativas per ils mirs a Rosas surdadas alla lavur cumina. Far ils mirs sezs vegn surdau a Giusep Prumeni per 3,20 francs il meter cubic. Il zercladur 1892 lavuran treis miradurs a Greps/Rusas, ed ils umens clamai tier la lavur cumina vegnan admoni da vegnir. En cumparegliaziun cullas refusaziuns da premis per la Val Schmiers ils onns 1869 e 1870 ei il project concret en executiun.

La scola da Camischolas

Ils 25 d'october 1891 vegn concediu a Sedrun dus scolasts. La scola da Camischolas duei exister vinavon, cun ina contribuziun annuala da tschun francs per affon che retscheiva negina almosna, aschiditg ch'il diember da scholars resta sut quitordisch. L'expressiun «per adina» caschuna denton opposiziun tier l'approbaziun dil protocol.

Ils 10 d'avrel 1892, suenter ina petiziun da 38 vischins, vegn concludiu ch'ils affons da Camischolas stoppien frequentar la scola a Sedrun. Gerau Tumaisch Berther remetta siu uffeci, essend ch'el sco vischin da Camischolas vesa in conflict denter sias obligaziuns. Il cass muossa con ferm che la scola ei colligiada cun l'identitad dil vischinadi e cun la representanza communal.

Sanadad ed emigraziun

Il december 1889 vegn ina curontina da diesch dis per tiers importai prescretta cun bulletta ed urentada avon entrar denter outra biestga. Il fevrer 1890 vegnan ordinaziuns encunter la scarlatina dils affons comunicadas. Las mesiras sanitaras pertuccan pia animals e persunas.

Ils 26 da december 1890 conceda la vischnaunca a Giachen Giusep Jacomet 100 francs per emigrar cun sia famiglia da tschun affons pigns en l'America. Il protocol motivescha igl agid cun las expensas da susteniment ch'ins stuess schiglioc purtar aunc biars onns. L'emigraziun cumpara cheu era sco instrument dalla politica pauperila.

1893 tochen 1896

Participaziun politica e purschidas publicas

Il 25 da zercladur 1893 elegia la vischnaunca per l'emprema gada sia regenza cantunala tenor il niev proceder cun scrutini. Il protocol numna ils candidats ed ils resultats. Quei documentescha ina nova fuorma da participaziun politica directa, che cumpletescha las votaziuns davart leschas.

Il 16 da fenadur 1893 vegn Catrina Decurtins prida si sco spindrera per in onn. Ella survegn 50 francs daner da spetga, lenna da barschar ed ina sort fein a pastg. Las prestaziuns en natira restan aschia ina part dil salari public. La successiun da differentas spindreras duront ils decennis muossa che garantir quei survetsch era ina lavur permanenta dalla suprastanza.

Gl'uorden da fiug vegn puspei legius avon il zercladur 1893, cun l'annunzia d'empruar las sprezzas il fenadur. La cumpra d'apparats stueva vegnir cumpletada cun exercizis e cun la designaziun dils umens responsabels per las differentas manipulaziuns.

Auas e vias dallas alps

Il zercladur 1894 accepta la vischnaunca las cundiziuns preparadas per la via da Nalps. Ella pretenda ch'ils pursanavels da Nalps concedien il dretg da menar aua en l'Alp Cavorgia; il prezi vegn fixaus a 100 francs. La via e l'aua vegnan pia tractadas sco parts d'ina entelgientscha denter possessurs e vischnaunca.

Autras fatschentas muossan co il terren e ses materials restan difficils. Il mars e zercladur 1894 vegn tractada la dispeta cun Leci Jacomet e Tumaisch Schmed pervia dil possess d'ina grava a Claus. La vischnaunca decida da far ils pass da dretg necessaris. La taxa sin fein jester per funs a Cavorgia Sura ei medemamein object da sclariments. Ils cunfins politics e la gudida economica dil territori constattan buc adina.

La plontaziun da Rusas sto vegnir protegida

Igl uost 1895 rapporta il president davart l'inspecziun dalla plontaziun da Rusas entras il bostger cantunal Coaz. Las remarcas e sia nuncuntentientscha vegnan comunicadas alla radunonza. Ils quens ston vegnir cumpletai tenor las ordinaziuns dils experts forestals. Il project pretenda pia ina buna executiun ed ina documentaziun sufficienta.

Il 3 da matg 1896 vegn approbau in uorden da survigilonza per la plontaziun sur Selva. In pastur fidau duei proteger ella la primavera e gl'atun. Sep Antoni Loretz da Selva survegn per quei onn 80 raps per di ed il dretg da recaltgar fein ella plontaziun. Per tiers che fan donn vegn fixaus in castitg da quater francs per tgau. La tgira dil niev uaul pretenda ina limitaziun concreta dalla pasculaziun.

Il biro da telegraf

Il december 1895 decida la vischnaunca da dumandar las cundiziuns per in biro da telegraf. Suenter ina discussiun il settember 1896, vegn igl accord acceptaus il 20 da quei meins per diesch onns. La tenuta ei semidada enviers las refusaziuns da lattas digl onn 1867 e 1872. Il conclus documentescha l'acceptaziun dil biro a Sedrun; el precisascha buc il di exact dall'avertura.

1897 tochen 1900

Ina contribuziun alla viafier sursilvana

Il protocols dalla fin dil tschentaner muossan il sustegn concret per ina megliera colligiazion da viafier en Surselva. Il 5 da zercladur 1898, sin ina radunonza a Zarcuns, vegn votau per la viafier suenter il Rein da Panaduz a Glion. Tujetsch conceda 1000 francs supplementars tier ils 5000 francs previ. La contribuziun totala da 6000 francs duei vegnir prestada en aczias.

Il 25 da november 1900 regorda il president la vischnaunca ch'ella stoppi pagar quei capital aunc igl onn current. Il 30 da december vegn concedida al comite dalla Viafier Retica la cumpetenzza d'instradar la questun encunter Schluein sin via da dretg, cun la cundiziun che Tujetsch vegni buca engreviaus cun spesas da process. Quei ei in engaschament per la colligiazion dalla regiun; il protocols discuoran aunc buc d'ina viafier en funcziun entochen Sedrun.

Sudada e Bugnei

La via da Sudada, gia discutada ils decennis precedents, vegn puspei tractada il mars 1899. Il 5 da mars decida la vischnaunca da baghegiar ella e da schar examinar ulteriuramein il project. Il 12 da mars vegn confirmau il pareri e la suprastanza incumbensada da direger l'interpresa. La damonda da subsidi vegn aunc refretga.

Era Bugnei pretenda ina megliera colligiazion. Igl avrel 1899 vegn dumandada ina via da bara da Curtins si; la radunonza decida da reparar la via veglia. Il fenadur vegn presentada ina petiziun per ina via carrabla tras la Val Bugnei giu sil stradun. Il settember accepta la vischnaunca da far ina via da sum Curtin si per menadiras ed il passadi d'in tier. Las tractativas muossan co ils access locals restan impurtonts era suenter la construcziun dalla via principala.

La dispeta cun Nalps

Igl uost 1899 tracta Tujetsch ils dretgs d'untgida e da lenna dils pursanavels da Nalps. La vischnaunca vul mantener igl usit existent en Plaun las Cavorgias e preveda in'otra untgida per il temps ch'ei vegness plantau uaul leu. Ella decida era da cumprar liber il dretg da lenna.

Ina emprova da pasch porta denton buc ina finiziun. Il settember vegn rapportau ch'ils pursanavels hagian annullau l'entelgientscha e veglien ir sin via da dretg. Tujetsch incumbensescha ils geraus da rispunder. Era igl october 1899 ed igl uost 1900 occupescha quella fatschenta la vischnaunca. La seria finescha senza documentar ina sligiazion definitiva.

Il davos onn

Il november 1900 vegn ordinau d'examinar ils uauls pervia d'in avis davart il bau scorsa. Il december vegn approbau in uorden per migliorar la tratga e pasculaziun dallas nuorsas. Per l'Alp Curnera, prida si dad Emanuel Deragisch, vegn fixada ina contribuziun da 50 raps per nuorsa; in eventual manco duei vegnir cuvretgs dalla cassa communal. Malgrad telegraf e viafier restan ils uauls, las alps e la biestga el center dalla veta publica.

Ils svilups principals dil 19avel tschentaner

La gudida communabla resta la basa

Dall'entschatta tochen alla fin dils protocols determineschan alps, pastiras ed uauls ina gronda part dallas radunonzas. La vischnaunca fixescha ils termins da cargar e descargar, la pasculaziun dils praus, las sorts da fiug ed ils dretgs sin terren communal. Las dispetas neschan savens dalla medema damonda: co reparter ina resursa limitada denter vischinadis, fiugs e possessurs da biestga?

L'entelgientscha cun Tschamut dils onns 1865 e 1866 ei ina sligiazion cun cumpromiss finanziel e precisaziun dils dretgs. Las differenzas cun Nalps dalla fin dil tschentaner muossan denton che dretgs da lenna ed untgidas restan contestai. L'autonomia communal vegn exercitada cun conclus dalla radunonza, mo era cun contracts, recuors e process.

Las incumbensas publicas creschan

Las scolas, la posta, las sprezzas da fiug e las vias pretendan dapli daners e persunas responsablas. La construcziun dil stradun sforza Tujetsch dad introducir contribuziuns sin facultad, fiugs e biestga, da vender beins e da far emprests. La nova casa da scola a Sedrun, ils contracts cun spindreras ed il biro da telegraf muossan in augment dallas purschidas che la vischnaunca organischescha.

La lavur cumina resta in mied central per realisar las obras. Ella vegn duvrada per punts, vias, baghetgs, transports e plontaziuns. Ils regulativs emprovan da repartir quella lavur tenor dretgs e gudida, da registrar absenzas e da far pagar ils negligents. Las discussiuns davart la repartiziun ein ina part essenziala dalla finanziaziun publica.

Agid e prevenziun vegnan organisai

La paupradad vegn tractada cun collectas, almosnas, levgiament digl arvè e concessiuns da fein e lenna. Il fondo decidiu igl onn 1855 ed il project d'ina casa pauperila digl onn 1887 muossan la tscherca da fuormas pli stablas. Ils agids per emigrar documentschan denton era il quitau da reducir expensas futuras. Ils protocols tradeschan la tenuta dallas autoritads; la vusch persunala dils paupers cumpara mo indirectamein entras lur supplicas.

Tier malsognas e catastrofas van devoziuns, mesiras practicas ed agid material in sper l'auter. Attestats da sanadad, curontinas, sprezzas e plontaziuns completeschan la protecziun tradiziunala. Ils projects forestals da Rusas muossan con bia lavur e survigilonza ch'ina prevenziun cuzzonta pretenda.

Ina vischnaunca che decida sezza

Las votaziuns muossan ina gronda resalva enviers biaras leschas cantunalas e federalas, mo era in ferm sustegn per dretgs populars. Il fenadur 1891 vegn l'iniziativa acceptada cun 209 vuschs e negina encunter. Il november 1900 sustegn Tujetsch la representanza proporziunala pil Cussegl Naziunal e l'elecziun dil Cussegl Federal entras il pievel. Il medem onn accepta la vischnaunca la lescha davart la paga dils scolasts.

Fontauna: Denter idilla e paupradad - Documents, uordens, vacas e burgheis - Tujetsch denter 1800 e 1900 – Resumaziun: Protocols da vischnaunca 1838 – 1901; pag. 1002-1255.